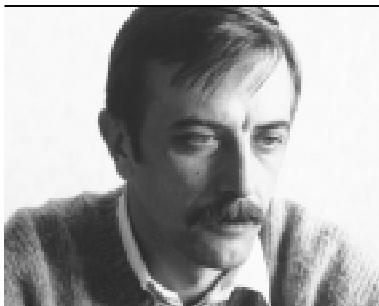

памяць

памяць

Сяргей Дубавец

...Сачанка інтыгаваў,
а ўрэшце і сам стаў адной з інтыгаў
беларускай літаратуры...

Інтыга Сачанкі

Барыс Сачанка – з тых пісьменнікаў, у якіх вяршыняю творчасці сталі дэбютныя кнігі, а наступнае шматкніжжа або пацьвярджала гэтую думку, альбо змагалася з самім памяткам “вяршыня творчасці”, затуляла і нівелівала яго.

Талент альбо дар Божы даеца кожнаму ў сваім аб’ёме і расходуецца па-рознаму. Ты можашabraць себе шлях раманіста-эпіка, але перадвызначаны табе жанр лірычнае імпрэсіі. Гэтыя дадзенасці і выбар спалучаюцца заўсёды па-іншаму. Плюс – тая грамадская сітуацыя, у якой ты апынуўся, і ў якой сімбіёз твайго таленту і абрацнага табой шляху істотна карэктуеца. Плюс – твой уласны характар, плюс – тысяча іншых дробязяў... Словам, калі сталы і прызнаны пісьменнік Сачанка забараняў сабе выходзіць з дому, не напісаўшы 15-ці старонак, гэта быў ужо рацыйналіст-вытворца, а не вандроўнік, які блукае ў чаканыні Божае яскі, і, не дачакаўшыся яе, — маўчыць.

Маўчаць Сачанку не дазвалі ў ані ягоны набыты сацыяльны статус, ані выпрацаўваная ім жыццёвая стратэгія. Ён цалкам усьведамляў вартасць таго, што робіць, і гэтае ўсьведамленыне дазваляла яму шукаць найбольш плённага спосабу прыкладання сілаў.

Падобна, што ад самага пачатку Барыс Сачанка мысліў сябе ня тым пісьменьнікам, які служыць найперш і толькі эстэтыцы. Удалы дэбют у прозе ў яго адбыўся адначасна з удалым дэбютам у публіцыстыцы, які ў іншых умовах мы маглі б назваць дэбютам у палітыцы. Артыкул «Шанаваць родную мову» нават папя-

Барыс САЧАНКА.

рэднічае кнігам «Дарога ішла праз лес» і «Барвы ранній восені».

Гэтыя празаічныя зборнікі, што выйшлі на эйфарычнай хвалі свабоды пасъяля антystалінскага дакладу Хрушчова, і сёньня захоўваюць настрой тae эйфары. Нечым няўлоўным яны нагадваюць мне італьянскія фільмы канца 50-х, зрэшты, як і сам Сачанка нагадвае персанажаў тых фільмаў. Гэта той кшталт чалавека, які праз усё жыцьцё нясе на сабе адбітак самай сыветлай падзеі, съведкам і ўдзельнікам якой быў, – ва ўсьмешкы, у манерах, а нават у гардэробе і фрызуры. Ягонае пакаленьне прыходзіла ў літаратуру ня новымі Талстымі ці Фанвізінамі, а папамі Хэмамі, і п'янкое паветра лібералізацыі кружыла ім галаву. Дэбютныя кніжкі Сачанкі не стыковаліся з аналітычным інструментарыем сацрэалістычнае крытыкі, бо, як мінімум, ня мелі станоўчага героя.

Апроч гэтага, многія з таго літаратурнага пакаленьня разумелі сваю фантастычную місію – адраджэння ўласнай культуры на руінах таталітарызму і вайны. Што да Сачанкі, дык менавіта гэтая адраджэнская місія вяла яго праз усё жыцьцё, падпарадкоўваючы сабе ўсе астатнія, у тым ліку і місію пісьменьніка. І калі ўдалы празаічны дэбют застаўся ззаду, Сачанку хапіла ці то волі, ці то рацыяналізму, каб амаль цалкам пераключыцца на гэты самы адраджанізм.

Барыс Сачанка нарадзіўся 15 траўня 1936 году ў вёсцы Вялікі Бор Хойніцкага раёну. У вайну разам з бацькамі быў вывезены ў Нямеччыну. У 1945-м вярнуліся на радзіму. Будучы студэнтам журналістыкі БДУ, у 1957-м Сачанка публікуе ў «ЛіМе» артыкул «Шанаваць родную мову», які меў шмат водгukaў і перадрукуюцца ў эмігранцкай прэсе, што ў тыя часы дазваляла аўтаматычна навесіць на аўтара таўро антысавеччыка і выклікала пільнную ўвагу да яго з боку КДБ. Пасъяля

універсітэту Сачанка працаваў у літаратурных часопісах, у Саюзе пісьменьнікаў, езьдзіў на сесію ААН у Нью-Ёрк (1980). Кіраваў выдавецтвам «Беларуская энцыклапедыя». Раптоўна памёр у сваім працоўным кабінэце 5 ліпеня 1995 году адразу пасля працяглай гаворкі з пасланцом Лукашэнкі Кучынскім.

Напісаў мноства кніг прозы, эсэістыкі, крытыкі, шмат перакладаў, укладаў аўтарскія зборнікі і антalogіі. Вылучу тут ягоныя дэбютныя кнігі «Дарога ішла праз лес» (1960), «Барвы ранній восені» (1962), «Зямля маіх продкаў» (1964), а таксама аповесьці «Ваўчыца з Чортавай Ямы» і «Дыярыюш Мацея Белановіча», раман «Чужое неба» і трывогію «Вялікі Лес».

111

Пісаў пра лес, а напісаўся лёс.

Сачанка быў яркім персанажам таго раману, які называецца жыцьцём, нягледзячы на тое, што сам сабе адводзіў ролю аўтара. Як аўтар ён меў імпрэсійную, хутчэй паэтычную здольнасць да сіумінутнага выплеску настрою або назірання, пасля чаго паэт часта замаўкае. Ён візантыйца. Ён, вядома, можа і далей займаць сябе літаратурнай працай, пісаць раманы, аналізаваць творчасць эміграцыі альбо, скажам, складаць энцыклапедыі, але колькі б літаратурным ні выглядаў ягоны занятаў, герой у ім перамагае аўтара, а ўчынкі становяцца важнейшымі за творы. Гэтак у жыцьці Сачанкі этапамі былі ня кнігі, а ўчынкі, нават калі гэта былі кнігі. Пасля яго застаўся не раман, так падобны да жыцьця, а засталося жыцьцё, так падобнае на раман.

Кажучы гэта, я ня маю на ўвазе фабулу і факты ягоныя біяграфія: даваенную вёску, прымусовы выезд у Нямеччыну, самасцьверджанье ў Менску – складанае ва ўсіх сэнсах і праявах. Я маю на ўвазе інтрыгу, без якой не напішацца раман, і якая, нібы ў рамане, чырвонай ніткай праходзіла праз асобу і лёс.

Сачанка інтрыгаваў. Мы жылі ў сьвеце вялікіх і малых тайнай, сакрэтаў і табу, і ён абраў сабе ролю правадніка, які хадзіў па лязе небясьпечнага намёку, рызыкоўнага парананыя, а часам і блефу. Ён недагаворваў. Заўсёды крыху недагаворваў да канца. Калі пасля перабудовы ён пачаў дагаворваць, інтрыга зынікла.

Сачанка інтрыгаваў, а ўрэшце і сам стаў адной з інтрыгаў беларускай літаратуры. Ягоны лёс і вобраз – складаны, але не супярэчлівы. Ён складаны як сама інтрыга, у якой розныя складнікі ўтвараюць не канфлікт, а пэўную гульню ў канфлікт, і самі сабе не супярэчаць.

Ён прымаў рэчаіснасць як рацыяналіст і меў справу з тым, што было дадзена.

Некалі ён сказаў, што ня так важна, у якую школу пойдуць ягоныя дзеці – беларускую ці расейскую – як тое, на якой мове яны будуць размаўляць дома. Логіка наступная: школу, як і ўсе нацыянальныя грамадскія інстытуцыі, можна закрыць, і калі яна – апошняе, на чым трymалася нацыя, дык ня будзе ў нацыі. Дом не закрыеш. Прынамсі, давялося б фізічна зьнішчыць ягоных насельнікаў.

Сачанка інтрыгаваў, і гэта нараджала вакол яго шмат чутак. Да прыкладу, пра тое, што ён – агент КДБ. А інакш – як бы ён выблытаўся з гісторыі з тым сваім скандальным артыкулам пра мову? А інакш – хто

б яму дазволіў тримаць дома цэлую бібліятэку «сьпецхранаўскай» літаратуры? А інакш – чаму ён піша і друкуе артыкулы пра Арсеньеву ды іншых эмігрантаў, што жылі й працавалі ў Беларусі пад немцамі, і чые ўжо толькі імёны мусіў выкрэсліваць галоўліт?..

Шчыра кажучы, ня ведаю пра дачыненій Сачанкі з КДБ, але ведаю пра дачыненій іншых. У тых часы каб рэальна нашкодзіць камусьці, зусім неабавязкова было «састаяць». І зусім неабавязкова было камусьці шкодзіць, калі ты «састаяў». А толькі гэтая самая шкода і можа быць крытэрыем ацэнкі паводзінаў. Калі я вучыўся на журфаку, у мяне было ўражаныне, што «куратар» лейтэнант Баброў сустракаецца з усімі маймі сукурсынікамі. Што-небудзь прадпрыняць «з дапамогай» КДБ ці нават нешта ад яго даведацца яны не маглі. Можна было толькі ўцячы, ухіліцца, выкруціцца ад тых караў, якімі пагражая Баброў.

Сённяня мінула дастаткова часу, каб «подзвігі» колішніх сексатаў сталі яўнымі і публічнымі. Калі тых «подзвігі» закраналі лёс іншага чалавека, яны ўжо мусілі стаць прадметам гаворкі. І таму асабіста мяне прыцягвае іншы крытэр. У мяне няма нікага сумневу ў тым, што сённяня Барыс Сачанка не выступаў бы на старонках «Саўбелі», не сядзеў у «Мастацкай літаратуре», ня йшоў бы ў Саюз Чаргінца. Ускосна пра гэта съведчаць і дагэтуль не пазбаўленыя таямніцы абставіны ягонае съмерці. Ня здрадзіць самому сабе калісці можна было і сустракаючыся з Бабровым. Але ня здрадзіць сабе сённяня і пры тым ісьці ў яўна варожыя для Беларусі і яе літаратуры фалангі – немагчыма. Выглядзе, што савецкі канфармізм не патрабаваў ад вас такой адназначнай зрады сабе, як канфармізм сённяняшні. Урэшце і артыкул Сачанкі пра мову ў сённяняшніх афіцыёзных СМИ з цэнзурных меркаваньняў уявіць сабе немагчыма.

Апроч канфармізму-на-карысць-адраджэння, канфармізм Сачанкі быў яшчэ й ні чым іншым, як распаўсюджаным у Беларусі мафіёзным прынцыпам замляцтва – калі ты з сям'і, з вёскі, з раёну выбраўся ў сталіцу і замацаваўся там, дык працягні руку іншым. «Сачанкі праходзяць праз журфак, праз філфак Шамякіны праходзяць», — ці то іранізаваў, ці то ўхваляў паэт.

Сачанку залічвалі і ў кансерватары-«почвенники» і ў лібералы-заходнікі. Яго ўвогуле – залічвалі. Ён быў заўсёднікам «абоймаў» – абавязковага атрыбуту савецкага літаратуразнаўства, які разам са сваім часам адпаў за непатрэбнасцю. Гаворачы сённяня пра Адамчыка, Пташнікава ці Чыгрынава, мы ўжо не адчуваєм нікага памкнення пісаць іх імёны праз коску. Наадварот, кожны з іх робіцца асобным прадметам асобнае гаворкі. Прынамсі тое, што сённяня напісалася пра Барыса Сачанку, немагчыма прыпісаць іншым, абойме.

Паміж недагаворваньнем і дагаворваньнем у Сачанкі здарыўся стрэс «перагаворваньня», калі ён наехаў на некаторых эмігрантаў і пахваліў сталіністаў. Гэтак выглядаў Сачанкаў блеф, абаперты на разуменіні, што і які-небудзь бясконца далёкі ад беларушчыны начальнік-сталініст праз такую вось «мёртвую пятлю» пачне нарэшце атаясамліваць сябе з уласнай нацыянальнай культурай. А што свае будуць крытыкаваць, дык ад іх нічога не адымеца. Затое ўжо праз адно толькі называныне Арсеньевай – у любым кантэксьце – можна прасунуцца да яе наступнае легалізацыі.

У апошніх артыкулах і кнігах Сачанкі не было цудоўнага адкрыцця.

Замест яго была гэтая самая легалізацыя імёнаў і зъяваў нацыянальнае культуры, якія дасюль былі пад жорсткай цэнзурнай забаронай. Гаварыць праўду пра съмерць Купалы, пра Бэндэ, пра многіх расстраляных Сачанку давялося ледзьве ня першаму.

Але ішоў час. Гаварыць пра становішча мовы, помнікаў архітэктуры, нацыянальнае гісторыі можна было зноў і зноў, бо нічога ў гэтых сферах на ўзоруні дзяржаўнае палітыкі не зъмянялася (дый не зъмянілася). Тэмы заставаліся і засталіся «актуальнымі вечна». Таму ўжо проста называць імёны, пераказваць факты, згадваць творы – было недастаткова, каб твая публікацыя стала ўчынкам. З іншага боку, яго ўсяго – гэтых імёнаў і фактаў – было так шмат, што яно ператваралася ледзьве не ў самастойную культуру, і трэба было ўключачы больш магутныя, сістэмныя механізмы легалізацыі.

У тыя часы Сачанка настойліва раіў мне заніцца напісаньнем гісторыі літаратуры, а гэта значыць, што і шмат каго іншага ён уцягваў у свой сістэмны працэс.

Такое съпецыфічнае імкненіне вылучае Сачанку з літаратурных абоймаў, бо ніхто больш гэтым не займаўся. Займаліся літаратуразнаўцы – Александровіч, Кісялёў, Мальдзіс, Саламевіч... Але і сярод іх Сачанку месца німа, бо ягоны імпульс ня быў імпульсам акадэмічнага навукоўца. Гэта быў імпульс бібліяфіла-адраджэнца. Больш за ўсё Сачанка хацеў – адраджаць, падымашы, легалізаваць: мову, забытых пісьменьнікаў, творы, помнікі, культуру. І менавіта ў Энцыклапедыі яму знайшлося найбольш адэватнае месца. Тоўсты энцыклапедычны даведнік «Беларусь» стаў вяршынай ягонае творчасці як адраджэнца. Упершыню за ўсю гісторыю наша легальнае і дазволенае было аб'яднанае з нашым нелегальнym, забароненым і забытым – у адно цэлае. Канцэптуальнае адзінства ўсяго беларускага — старога і новага, усходняга і заходняга, рознаканс-фесійнага і рознапалітычнага – у гэтай кнізе можа быць прыраўнанае хіба што да Багушэвічавай «Прадмовы».

Пасля съмерці Сачанкі, апроч ягоных пісьменьніцкіх і адраджэнскіх вяршыніяў, засталася на будучыню і тая самая ягоная інтрыга. Яна ў тым, што стэрэатыпны Сачанка відавочна не адпавядае таму рэальнаму образу, якім бачыцца ён у культуры і ў жыцці. А пра Сачанку іншага пакуль ня пішуць. Такое адчуваньне, што ўсе, нібы згаварыўшыся, недаворваюць. Разгадкі пакінутыя на будучыню.

